

פרשיות "ספר התמיד" מברצלונה

מענייני המסורה

הכרעתו ההלכתית של הרמב"ם לסמוך על כתר ארם צובה בעניין הפרשיות הפתוחות והסתומות שבתורה התקבלה בקהילות ישראל, ושמה קץ למחלוקות ולמבוכה בנושא זה. לא בקלות הצליח פסקו של הרמב"ם לדחות את כל שאר המסורות, שחלקן מסורות עתיקות ובעלות יוקרה. במקום אחד לפחות – שירת האזינו – גברו מסורות אלו על פסק הרמב"ם, והמסורת לכתוב את השירה בשבעים שיטות ולא בששים ושבע נתקבלה ברוב עדות ישראל¹. גם בפרשיות נוספות התחולל 'מאבק' בין מסורת הכתר ובין מסורות עתיקות².

אחת הדוגמאות היפות למאבק מסוג זה מצויה בתשובה של מהר"ם חלואה מן המאה הארבע-עשרה, שפורסמה ע"י אסף לפני למעלה מארבעים שנה³. התשובה מספרת על מסורת של כתיבת ספרי תורה על פי חומש מוגה שהיה בברצלונה, ולא התאים למסורת המקובלת בשני מקומות בספר במדבר. גם כאן גברה לבסוף המסורת השלטת על מסורת מקומית זו ודחתה אותה מן ההלכה.

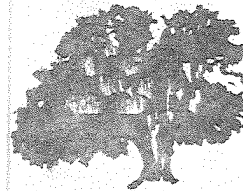
נציג תחילה את התשובה בשלמותה (הערותיו של אסף משולבות בגוף הציטוט בסוגריים מרובעים):
 "עוד תשו' שאלות לרב ר' משה חלואה ז"ל:

בכתבך סיפרת כל משפטי פיך. אמרת: נמצא חומש מוגה בתכלית ההגהה מחסרות ויתרות ופרשות ותגין, הכול כתיקון ס"ת, ובסוף כל סדר וחומש סכום אותיות ותיבות, ונעתקו ממנו ספרי תורה, ופרשת נשיאים שבמדבר סיני וששלח לך כתובות בו ראשי שבטים בראשי שיטות, וכך נמצא במסורת: שבטיא דבמדבר סיני ודויתורו בריש שיטיא. ואתה שמעת וידעת, שהרב ר' ניסים ז"ל הרגיש בספר התמיד שבהיכל ברצלונה, שהפרשיות הנז' היו מתחילין הפסוקין בראש שיטין ומסיימין בחצי שיטין, וביטל התמיד [רמז לשם הספר, ואולי גם שעכב את הקריאה בספר זה] שאמ' שהוא כעין שירה, עד שהתקין והאריכו האותיות עד סוף כל שיטה ושיטה. ותמהת על הדבר, מה נעשה למסורת, ושני ספרים אחרים קדומים לקדומים: **ספר כתר תורה וספר סיני** נמצאו הפרשיות הנזכרות מתחילין בראשי שיטין ומסיימין בסוף שיטין, וביקשת להעמידך על דעתי.

תשובה:

דעות חלוקות לחכמי תורה בדינין במצוות ובאיסור והיתר רבו כמו רבו, עד שירדה תורה לסוף דעתן של (בנות) [בריות] ונתנה קצבה לדבר בשני פנים: הא' אחרי רבים להטות; והשני – אשר תקראו אותם 'אתם, אפי' שוגגין, אפי' מוטעין ואפי' מזידין [ר"ה, כה, ע"א]. גם

1. ראה מ. גושן-גוטשטיין, האותנטיות של כתר חלב, בתוך: מחקרים בכתר ארם צובה, ירושלים, תשי"ד, עמ' כח-לו.
 2. בחלק מהמקרים חדרו המסורות המנוגדות לכתר אל נוסח הרמב"ם, ומאבק המסורות הופיע 'על פני השטח' בדמות מחלוקת בגרסת הרמב"ם. על המסורות השונות ראה: הגהות מיימוניות על הרמב"ם, לפרק ח' מהלכות ספר תורה, אות ז ואות ח; ד.ש. לוינגר וא. קופפר, תיקון ספר תורה של ר' יו"ט ליפמן מילהויזן, סיני ס (תשכ"ז), עמ' רלו-רסח; מ. בניהו, איגרת הסופר רבי אברהם חסן משאלוניקי, ספונות יא (תשל"ח), עמ' קפטר-כט; מ. גושן-גוטשטיין במאמר הנזכר בהערה 1, עמ' כח-לו; Jordan S. Penkower, Maimonides and the Aleppo Codex, Textus 9 (1981), pp. 39-128.
 3. אסף, על ספרי התורה העתיקים בברצלונה, סיני יב (תשי"ג), עמ' שלד-שלו, על פי כתב יד המוזיאון הבריטי Add 26,983. מהר"ם חלואה חי בשנים ה"א ס – קמ"ה בערך (1300-1385, ע"פ אסף שם).

מכון יעקב הרצוג
 להכשרת מורים
 ליד ישיבת
 הרעציון

בס"ד

ת ד פ י ס מ ת ו ך מ ג ד י ס ד י

ה ו צ א ת "ת ב ו נ ו ת"

תשרי תשמ"ח

הבעייה התעוררה לגבי דרך כתיבת שמות הנשיאים בפרשת במדבר ושמות המרגלים בתחילת פרשת שלח. בספרי התורה שלנו נכתבות פרשיות אלו בדרך הבאה:

במדבר, א'

במדבר, י"ד

ואלה שמות למוטה ראובן שמוע בן זכור למוטה
 עימון בן עזון למוטה יהודה בכבב בן פנחס
 למוטה יששכר יגאל בן יוסף למוטה אפרים
 הושע בן נון למוטה בנימין פלטי בן רפוא למוטה
 זבולן גדיאל בן סודי למוטה יוסף למוטה מנשה
 גדי בן סוסי למוטה דן עמיאל בן גמלי למוטה
 אשר סתור בן מויאל למוטה נפתלי זבוב בן קמי
 למוטה גד גאואל בן כוכי אכה למוטה הגלעעדים
 אשר עלוז מנשה בנתן את הארץ ויקרא מנשה

הוא ואלה שמות האנשים אשר ילכו אתכם
 לראובן אליצור בן עזריאלר לעמיעון למנשה
 גאדיאל בן גדיאל ליהודה נחשון בן עמינדב ליששכר
 והוא בן מיעלר לזבולן אליאל בן חלז לנחשון
 לאפרים אבישלום בן עמיהוד למוטה למנשה
 פנחס בן יוסף למוטה בנימין פלטי בן רפוא
 למוטה מנשה זבולן גדיאל בן סודי למוטה
 דן עמיאל בן גמלי למוטה אשר סתור בן
 מויאל למוטה נפתלי זבוב בן קמי למוטה
 גד גאואל בן כוכי אכה למוטה הגלעעדים
 אשר עלוז מנשה בנתן את הארץ ויקרא מנשה

לשון התשובה מלא סתירות פנימיות, ואף המשיב לא הבין בדיוק למה מכוון השואל. משום כך עלינו לעיין בצורה מדוקדקת בכל שלב משלבי השאלה והתשובה ולפרשם. מהר"ם חלואה מפרט בתחילה לשואל את שאלתו בגוף שני ("אמרת... שאלת... וביקשת..."), ואחר כך הוא משיב לשאלה⁴.

נדון עתה בתשובה על פי סדרה, ונסמן באותיות כל משפט שנדון בו.

א. שאלת השואל התייחסה ל"חומש מוגה בתכלית ההגהה... הכול כתיקון ס"ת". חומש זה שימש מקור לסופרים לכתוב על פיו ספרי תורה: "ונעתקו ממנו ספרי תורה". המיוחד בחומש זה הוא ש"פרשת נשיאים שבמדבר סיני ובשלח לך כתובות בו ראשי שבטים באשי שיטות". הפירוש הפשוט למשפט זה הוא כתיבה בדרך הבאה:

צורה א'

במדבר, א'

במדבר, י"ד

ואלה שמות האנשים אשר יעמדו אתכם לראובן	ואלה המה ואלה שמות למוטה ראובן
אליצור בן שדיאור	שמוע בן זכור
שלמיאל בן צורישדי	שפט בן חורי
נחשון בן עמינדב	כלב בן יפנה
	למוטה יששכר

כתיבה זו, משמעה רווח של סתומה בין איבר לאיבר ברשימה, ורווחים אלו סודרו בצורה אחידה ויפה בתוך העמודה. דרך זו של כתיבה רגילה היא בכתבי יד של בעלי המסורה במקומות רבים בתנ"ך. הדוגמה המפורסמת לכך היא 'ישירת' עשרת בני המן, שאינה אלא סידור נאה של רווחי פרשה סתומה שבין איברי רשימה⁵.

רבותי ז"ל נתנו קצבה לדבריהם ואמרו [ירושלמי, מעשר שני, פרק ד, הלכה ב], כל הלכה שהיא רופפת בידך צא וראה היאך ציבור נוהג ונהוג כן, ואלמלא סייגין הללו היו רגליהן של שונאי ישראל מתמוטטות, שהרי אפי' בגופה של תורה ובקריאתה נחלקו, אמרו בפי קמא דקידושין ובפי אין בין המודר [קידושין, ל, ע"א; ונדריים, לח, ע"א], במערבא פסקי ליה להאי קרא לתלתא פסוקי, ויאמר י"י אל משה הנה אנכי בא אליך בעב הענן, ואעפ"י שהכול הללימי כמו שאמרו שם [דף לז, ע"א]: ושום (שכל) אלו הפסוקים; ובפי עומד ויושב [מגילה, כב, ע"א] אמרו, כל פסוקא דלא פסקיה משה אנו לא פסקי ליה; ובפי הישן [ע"י סוכה, טז, ע"ב; ויח, ע"א; וכב, ע"א], לבוד הללימי, כל פחות מגי' כלבוד דמי, רשבי"ג חולק ואומ' ארבעה; ובפי העור והרוטב [חולין, קכה, ע"ב], ר' יוסי לית ליה טומאה רצוצה בוקעת והיא הלכה למשה מסיני; והרבה בדומה לזה, והכול מתוקן על ידי אחרי רבים להטות. ולפי' אין מחדשין שום דבר על פי המסורת שיש בחידושו ספק פסול אלא הולכין אחר ספרי רוב הסופרים שהם כדאי לסמוך עליהם ואחר מנהג הכללי. תדע לך, שהרי בגמ' ובמדרשים אמרו: כלת [במדבר, ז', א: ביום כלות משה, וע"י פסיקתא רבתי, פרק ה, תנחומא ורש"י שם] כתיב, פלגשים [צ"ל: פלגשם, בראשית, כ"ה, ו, ב"ר ורש"י שם, ודרש זה הוא נגד המסורה] כתי; ותשמם [צ"ל: ואשמם, דברים, א', יג, וע"י ברש"י וד"ר שם. וע"י על כל זה במסורת סייג תורה לרמ"ה אבולעפיה] כתי, ובספרי התורה אשר אתנו כולם מלאים ולא עלה ל... [אוצ"ל: לדעתם] לתקן, ולא תהא המסורה גדולה מן הגמ' ומן המדרש. וכבר העמידו חכמים דבריהם בהגהת הספרים על דין זה של תורה ללכת אחר הרוב. אמרו במס' סופרים, כו' אמר רשב"ל: ג' ספרים נמצאו בעזרה - ספר מעון וספר זעוטוי בני ישראל וספר היא; באחד מצאו כתוי מעון אלהי קדם ובשניים מצאו כתוי מעונה אלהי קדם וקיימו שניים וביטלו אחד. באחד מצאו כתוי וישלח אל זעוטוי בני ישראל וביטלו אחד. וישלח את נערי בני ישראל, וקיימו שניים וביטלו אחד. באחד מצאו כתוב אחד עשר הוא ובשניים מצאו כתוב וכו'] אחד עשר הוא וקיימו שניים וביטלו אחד. לפיכך אין משנין מדרך רוב הספרים לעשות פרש' הנשיאים כשירת האזינו, שאם עשה פרשה שבתורה כאחד השירות פסל, כדאית' בפי הבונה [שבת, קג, ע"א] וכ"ש בענין הזה שאפשר לקיים מסורת בלא פסול, ואמרו בריש יבמות כל מקום שאתה מוצא עשה ולית - אם אתה יכול לקיים את שניהם, מוטב; ואם לאו, יבוא עשה וידחה לא תעשה. וכאן איפשר להתחיל בראש שיטות ולמלאות כל שיטה ושיטה בהארכת האותיות. גם אם נכתבו תחילתן בראשי שיטין ומסיימין הפסוקים באמצע שיטין בלתי הפסק ובלתי צורת שירה, אין לפוסלו בכך בדיעבד אעפ"י שרוחב הדף מתקצר באותן השיטין, אחר שאין שם לא צורת שירה ולא צורת פרשה שהם לצורך ענין שינוי הדף בקיצור מקצת רוחבו אינה מעכב, כדמשמע בפי הקומץ רבה [מנחות, ל, ע"א] גבי לעיני כל ישראל באמצע שיטה ובסוף הדף, דאמר מקצר ועולה עד שמגיע לסוף הדף, פי' - מקצר אורך השיטין בסופם. ולא דמיא הא להיא דפי הקומץ [שם, לא, ע"ב] דקרי למזוזה שעשאה שתיים ושלוש ואחת עשויה כשירה, דהתם שעשה דפי' או תיבות כפי הפירושי' שתיים ושלוש ואחת למטה באמצע והיא כעין שירה, אבל הכא בשיטין שוות אלא שהן קצרות משאר שיטות הדף אין זה כשירה. ואילו כדרך זה נמצאו אותן הפרשיות בספר התמיד, שכך נראה מלשונך, תמה אני מה ראו על ככה לבטל ולחזור ולתקן. ואם אתה עושה אותו כשירה, צריך היה לסלק כל הדף כמו שאכתוב [תשובה שאחר זו]. וכמדומה אני בתחילת שימושי לפני מורי הרב נאשתרוק שלמה ז"ל נתעוררו על ספר התמיד הנז' על אותה פרשה ולא הוציאוהו מחזקתו ולא הורידוהו מקדושתו, ולא נתתי אל לב מה הוא הענין כי נער הייתי, אבל אין משיבין את הארי לאחר גניזה [גיטין, פרק ג', ב, ושם: לאחר מיתה]. וזהו דעתי באותן הפרשיות.

4. כלומר: אין פה ציטוט דברי השואל אלא סיכום דבריו על ידי המשיב. אין לדעת, אם המשיב הביא את התשובה בציטוט מדויק תוך שינויים דקדוקיים בלבד (כגון: מיוממה אני ליוממה על הדבר), או שמא נערכו דברי התשובה ונשתנה לשונה.

5. כפי שהראה ברויאר, כתר ארם צובה והנוסח המקובל של המקרא, ירושלים, תשל"ז, עמ' 149-189.

ב. השואל מספר על "מסורת", כלומר הערת מסורה, שהייתה ככל הנראה באותו חומש מוגה, ולשונה: "שבטיא דבמדבר סיני ודויתורו בריש שיטיא". מדברי השואל משמע, שהמסורה תומכת במנהג הכתיבה של אותו חומש. יש להעיר, שאם נדייק במלה "שבטיא" ונפרשה 'שמו של השבט', אפשר שהכוונה היא לכתיבת פרשת שמות המרגלים בצורה הבאה:

צורה ב

במדבר, י"ד

ראשי בני ישראל המה ואלה שמותם למטה	
ראובן שמוע בן זכור	למטה
שמעון שפט בן חורי	למטה
יהודה כלב בן יפנה	למטה

מבחינה הלכתית אין הבדל של ממש בין צורה א ובין צורה ב. בשני המקרים רווח של סתומה מבדיל בין איבר לאיבר, ורק סידור המלים בעמודה שונה במקצת. אולם אם נפנה לרשימת הנשיאים שבתחילת ספר במדבר ונרצה לקיים בה את לשון המסורה, נקבל אחת מן הצורות הבאות:

צורה ג

במדבר, א'

ואלה שמות האנשים אשר יעמדו אתכם	
לראובן אליצור בן שדיאור	לראובן
לשמעון שלמיאל בן צורישידי	לשמעון
ליהודה נחשון בן עמינדב	ליהודה

צורה ד

ואלה שמות האנשים אשר יעמדו אתכם	
לראובן אליצור בן שדיאור	לראובן
לשמעון שלמיאל בן צורישידי	לשמעון
ליהודה נחשון בן עמינדב	ליהודה

שתי הצורות שונות באופן מהותי מצורות א.ב. בצורה ג אין רווח בין איבר לאיבר ברשימה, אלא בתוך כל איבר ואיבר. כל איבר נכתב בשורה לעצמו, וכך יוצא שבסוף השורה מבדיל בין איבר לאיבר. צורה זו היא חריגה, ודומה לה במקצת רק שירת מלכי כנען (יהושע, י"ב), שאף בה סופי השורות מבדילים בין מלך למלך. צורה ד שווה לצורות א.ב בכך שיש רווח של פרשה בין איבר לאיבר, אולם הרווח פה הוא רווח של פרשה פתוחה, ומנהג כזה אינו מצוי בכתבי יד של בעלי המסורה.⁶ השואל מספר על ספר תורה שהר"ן "הרגיש בו" (כלומר: רגש ורעש כנגדו) ו"ביטל התמיד", כלומר, פסל ספר תורה זה, ששמו 'ספר התמיד', מלקרוא בו בציבור. ספר זה, שהוא ספר תורה שבהיכל, אינו החומש שהוזכר קודם, ועל ספר התורה הזה נאמר ש"הפרשיות הנזכרות היו מתחילין הפסוקין בראש שיטין ומסיימין בחצי שיטין".

6. ראה ברואר, שם, עמ' 150 נעמ' 174.
7. ראה להלן בנספח, סעיף ג.

מפשות הלשון נראה, שהכוונה היא לצורה ד, שנכתבה גם בפרשת המרגלים וגם בפרשת הנשיאים. אולם הר"ן טען כנגד ספר זה, ש"הוא כעין שירה", וטענה זו אינה מובנת אלא אם כן נכתבו בו הפרשיות בצורה א, ב או ג. להלן נראה, שגם המשיב חש בסתירה זו, ומעלה ספק כיצד נכתב ספר התמיד.
ד. תקנתו של הר"ן הייתה, ש"האריכו האותיות עד סוף כל שיטה ושיטה". הלשון "עד סוף כל שיטה" מתאים לתפיסה, שהפרשיות נכתבו בצורה ד, אך בדרך-תיקון כזו של הארכת האותיות ניתן להתאים גם את הצורות א.ג למנהג הכתיבה הרגיל ברצף ללא רווח.⁸

ה. כאן תמה השואל: "מה נעשה למסורת?". מתוך תמיהתו ניתן ללמוד כיצד פירש אותה מסורה. לדעתו, המסורת דורשת רווח כלשהו בין איבר לאיבר. הקביעה "שבטיא בריש שיטיא" לא באה אלא לפרש, כיצד יש לסדר את מקומות הכתב והרווח, אולם אם כותבים ברציפות ללא רווח שוב אין משמעות לדרך סידור המלים. הארכת האותיות עד כדי סתימת הרווחים מבטלת אפוא את דברי המסורה.

ו. בסוף השאלה מציין השואל, שהיו בברצלונה שני ספרי תורה נוספים שלא דמו ל'ספר התמיד', ובהם "נמצאו הפרשיות הנזכרות מתחילין בראשי שיטין ומסיימין בסוף שיטין". אף כאן הכוונה אינה ברורה: האם נכתבו ספרים אלו בצורה ג או נכתבו בדרך שונה, כל שבט בשורה ללא הפסק פרשה (צורה ה)?

צורה ה

במדבר, א'

האנשים אשר יעמדו אתכם
לראובן אליצור בן שדיאור
לשמעון שלמיאל בן צורישידי
ליהודה נחשון בן עמינדב

אם בצורה ג נכתבו ספרים אלה, והלוא צורה זו חריגה ושונה מהמנהג המקובל, ויקשה, מדוע לא עורר השואל בעיה זו. אם כצורה ה נכתבו והלוא לדעת השואל אין לצורה שכזו כל משמעות, ואין היא שונה ממנהג הכתיבה הרגיל ברצף. נראה לנו, שכוונת השואל היא אמנם לכתיבה רגילה ברצף ללא כל הגבלות, ולא נקט לשון "מתחילין... מסיימין בסופי שיטות" אלא כדי להוציא משיטת 'ספר התמיד' המסיים בחצי השיטה.

★ ★ ★

עיקרה של תשובת מהר"ם חלואה הוא, שיש ללכת אחר רוב הספרים ולדחות את שיטת המיעוט, למרות המסורה התומכת בה.⁹ נעבור לזון בדברי התשובה, באותם משפטים המתייחסים לספר התמיד ולדברי המסורה.

ז. "לפיכך אין משנין מדרך רוב ספרים לעשות פרשת הנשיאים כשירת האיזנו, שאם עשה פרשה בתורה כאחת השירות פסל". בדבריו אלה מצטרף מהר"ם לדברי הר"ן, שאף הוא פסל מאותו טעם (ראה דבריו לעיל בסעיף ג). מהר"ם מתנגד אפוא לכתיבה בצורות א, ב או ג.

8. דרך תיקון זו של הארכת אותיות אינה נהוגה אצל בעלי המסורה. הרמב"ם, ספר תורה, ח', פוסק, שאם טעה בצורת הפרשיות, אין לו תקנה אלא לסלק כל הדף. גם הרא"ש והריב"ש, החלוקים על הרמב"ם ומתירים לתקן, אינם מציעים להאריך אותיות. עיין גם בהגהות מיימוניות, פרק ז מהלכות ספר תורה, אות ה.
9. דברי מהר"ם חלואה מבוססים על תשובת הרשב"א בשו"ת המיוחסות לרמב"ן, סי' רלב, אם כי הוא אינו מזכיר את הרשב"א ותשובתו. אסף משער, שלא הייתה תשובת הרשב"א לנגד עיניו.

על דברי הר"ן ועל דברי מהר"ם יש להקשות, מדוע בחרו לפסול מטעם 'פרשה שעשאה כשירה' ולא מן הטעם הפשוט, שאסור להניח רווח פרשה במקום שצריך להיות כתוב ברציפות. ניתן להשיב על שאלה זו שתי תשובות מנוגדות:

1. ספר שנמצאת בו פרשה במקום שאינו מתאים למסורת, אין לפסלו, "כי יש גדולים שיש להם סברות אחרות בזה" (שו"ת מהר"י מיינץ, סי' ח; שו"ע, יו"ד, סי' ערה, סי"ב, בהגהת רמ"א). רק שינוי מהותי של טיב הפרשה והפיכתה לשירה פוסלים (שו"ע, שם, סי"ג).
2. ההפסקות שבתוך רשימה בין איבר לאיבר אינן נחשבות, לדעת הר"ן ומהר"ם, לרווח של פרשה אלא רק לצורת כתיבה כשירה (כדרך כתיבת תהלים ושירת האזינו), ועל כן אין לפסול מטעם הוספת פרשיות סתומות.
- ח. "וכי"ש בענין הזה שאפשר לקיים מסורת בלא פסול... להתחיל בראש שיטות ולמלאות כל שיטה בהארכת האותיות".

בניגוד לדעת השואל, מהר"ם מפרש את המסורת כלשונה, שהעיקר הוא להתחיל בראש שיטה, ואין המסורת מתייחסת לשאלת הרווחים. אם כך הוא ניתן לכתוב בצורה ה ולצאת ידי כל הדעות. ט. "גם אם נכתבו תחילתן בראשי שיטין ומסיימין הפסוקים באמצע שיטין בלתי הפסק ובלתי צורת שירה, אין לפסולו בכך בדיעבד".

כאן בא מהר"ם להכשיר את צורה ד בדיעבד, ולראותה ככתיבה רצופה ללא הפסק פרשה¹⁰.
י. לבסוף מציג המשיב את הספק שנתעורר אצלו בהבנת המצב המתואר לגבי 'ספר התמיד' (ספק זה הצגנו לעיל סעיף ד). אומר מהר"ם: "ואילו כדרך זה [=צורה ד] נמצאו אותן פרשיות בספר התמיד, שכך נראה מלשונן, תמה אני מה ראו על ככה... ואם אתה עושה אותו כשירה [= צורות א ב א ג], צריך היה לסלק כל הדף".

עמדתו ההלכתית של מהר"ם חלואה היא ברורה: הצורה הרגילה לכתיבת הפרשיות הנידונות היא כתיבה רצופה. אם רוצים לצאת ידי חובת המסורה, אפשר לכתוב ברציפות בצורה ה. גם צורה ד כשרה בדיעבד, וצורה זו נחשבת ככתיבה רצופה כדין 'מקצר ועולה'. צורות א, ב ו ג פסולות מדין פרשה שעשאה כשירה, ואין תקנה אלא להחליף את הדף כולו.

★ ★ ★

מהי באמת הצורה שבה נכתב 'ספר התמיד'?

אין אפשרות להשיב בוודאות על שאלה זו על פי הנתונים שלפנינו, אולם ניתן להעלות השערה מסוימת. 'ספר התמיד' נחשב לספר עתיק ובעל חשיבות, וכך גם אותו חומש מוסמך שעל פיו כתבו ספרי תורה. מסתבר, שמנהגם דומה למנהג רוב כתבי היד של בעלי המסורה. כמו כן מסתבר, שספר התמיד התאים לאותו חומש, שאם לא כן, היה השואל מדגיש יותר את ההבדלים ביניהם. מתוך שיקולים אלו נראה לנו, ש'ספר התמיד' לא נכתב בצורות ג, ד או ה. צורה ג אינה מצויה בכתיבת רשימות (פרט לחרגי של שירת מלכי כנען). גם צורה ד (רווח של פתוחה בתוך רשימה) וצורה ה (חלוקה על פי השורות ללא רווחים) אינן מצויות בכתבי היד של בעלי המסורה. מסתבר, שמסורת ספר התמיד והחומש המוגה הייתה לכתוב בצורה א או בצורה ב. ההשערה המסתברת ביותר היא, ששמות הנשיאים נכתבו בצורה א, שהיא הצורה היחידה האפשרית במקום זה, ואילו שמות המרגלים נכתבו בצורה ב, שכן הסופרים

10. על פי דברים אלה של מהר"ם, ניתן לפתור את הבעיה, כיצד ניתן לכתוב את שירת האזינו על פי פסק הרמב"ם, שלפיו השורות לפני השירה קצרות מאוד, בעוד שכמה שורות בתוך השירה והשורות שלאחריה ארוכות הרבה יותר. על בעיה זו ראה גושר'גוטשטיין במאמר הנוכח בהערה 1, עמ' לב, ופנקובר במאמר הנוכח בהערה 2, עמ' 111-112.

מעדיפים לכתוב את המלים הזהות החוזרות בכל איבר זו תחת זו בסופי השורות. המלה "למטה" הופיעה אפוא בסוף כל שורה ושם השבט בתחילת של שורה¹¹.

כתיבת רשימות בצורות אלו רגילה מאוד במקומות רבים בתנ"ך¹². דווקא המסורת המקובלת לכתוב פרשיות אלו ברצף מהווה חריג. מסורת זו נקבעה על פי הרמב"ם על פי כתר ארם צובה, אך גם כתבי יד קרובים לו כגון ל, ג רש מודים לו בכך¹³.

נספח: עקרונות בחלוקת הפרשיות הפתוחות והסתומות

מבחינה הלכתית אין לקבוע את מקום הפרשה או את סוג הפרשה על פי סברה. זאת משום "שצורות הספק הפרשיות וצורות השירות, דברי קבלה הן, שכך קיבל משה מפי הגבורה... ואין בכוח שכל האנושי להשיגו, למה במקום זה פתוחה ובמקום זה סתומה"¹⁴.

אעפ"כ ניתן להצביע על מגמות או עקרונות כלליים, המתקיימים במקומות רבים בחלוקת הפרשיות. להלן נציג מספר עקרונות ונדגים אותם:

א. העיקרון היסודי של חלוקת הפרשיות הוא כמובן חלוקה עניינית-תוכנית של המקרא. עניין חדש מצוין על ידי הפסק פרשה "ליתן רווח למשה להתבונן בין פרשה לפרשה ובין עניין לעניין" (ספרא, תחילת ויקרא).

ב. ישנם לשונות פתיחה ולשונות סיום, שדרכם לפתוח עניין חדש או לסיימו. לשונות אלו הביאו לחלוקה של פרשה גם במקום שאין הם פותחים עניין חדש, או במקום שהחלוקה התוכנית העיקרית היא במקום אחר¹⁵.

דוגמה ללשונות פתיחה: "ויאמר ה'"; "וידבר ה'"; "כי כה אמר ה'"; "ויהי דבר ה'"; "לכך"; "ויהי"; "ויהיה"; ואף "ויאמר".

דוגמה ללשונות סיום: "נאם ה'"; "כי פי ה' דבר".

על פי עיקרון זה ניתן להסביר את הפסקא באמצע פסוק במדבר, כ"ו, א, את הפסקא בדברים, ב', יז, ואת הפסקא באמצע הפסוק בהושע, א', ב, לפי כתבי יד רבים. במיוחד מרובות פסקאות באמצע פסוק בספר שמואל¹⁶.

מכאן עולה גם שיש לנקוט מידה של זהירות בהסתמכות על חלוקת הפרשיות לצורך חלוקה עניינית של פרק. לדוגמה נבחן את פרק ל"ד בספר יחזקאל. חלוקתו העניינית העיקרית היא בפס' יז ("ואתנה צאני"), ובמקום זה אין הפסק פרשה. לעומת זאת מצויות פרשיות במקומות אחרים בפרק, שבהם מופיעים 'לשונות פתיחה' (פס' יא ופס' כ)¹⁷.

ג. יש, לדעתנו, קשר של תוכן בין המזמור ובין מעשה נבל הכרמלי. הפסוק "אכלי עמי אכלו לחם, לרשימות מעין אלו שנידונו לעיל¹⁸, וגם לעניינים ארוכים יותר החוזרים מספר פעמים, כגון מניין הפקודים של כל שבט (במדבר, פרק א' ופרק כ"ו), הברכות לכל שבט (ברכת יעקב בראשית, מ"ט, וברכת משה דברים, ל"ג) ועשרת הדיברות.

11. בפסוקי הנשיאים (במדבר, א') מופיעה מלה אחת לפני שם הנשיא, ואילו בפסוקי המרגלים (במדבר, י"ד) מופיעות שתי מלים לפני שם המרגל, שוני זה במבנה הפסוקים הוא שגרם, ככל הנראה, לסתירה בין מה שנאמר לגבי החומש המוגה, **שראשי שבטים** כתובים בראשי השיטות ובין המסורה (באותו חומש?) המצינית, שהשבטים בראשי השיטות. ראה למשל ברויאר בספרו הנוכח בהערה 5, עמ' 152-157, ולהלן בנספח בסעיף ג.

12. ל = כתי"י לניגוד, פירקוביץ 819a: ב = כתי"י המוזיאון הבריטי 4445 Or: ש = כתי"י ירושלים Heb. 24° 5702 (לשעבר שוון 507). אך ראה כתב יד וטיקן אורבנטי 2, דפוס צילום, הוצאת מקור, ירושלים, תשי"מ, שבו המלים "למטה" כתובות זו תחת זו, ורווח זעיר מצוי לפני כל אחת מהן. (ראה צילום בעמ' הבא).

13. דברי ר' שלום שכנא ילין המובאים בשו"ת קול אריה, וילנא, תרל"ב, דף נד, ע"א.

14. את הפסק הפרשה בחלק מלשונות הפתיחה ניתן להסביר בדרך שונה במקצת: ההפסק בא לכבוד דיבורו של הקב"ה.

15. עיין ספר שמואל מפורש ע"י י. קול, סדרת דעת מקרא, ירושלים, תשמ"א, מבוא, עמ' 160. ראה גם רימון כשר, פסקא באמצע פסוק בייחוקת לחלוקת המקרא לפסוקים לאור כתבי יד עבריים לספר שמואל, טכסטוס יב (תשמ"ה), עמ' לבי"ג.

16. הפרשיות בבניאים נידונו כאן על פי כתר ארם צובה, אך גם בכתבי יד אחרים נמצאים אותם עקרונות.

17. שמות הנשיאים והמרגלים שנידונו בגוף המאמר. דוגמאות נוספות ראה בספרו של ברויאר הנוכח בהערה 5, עמ' 152-157.

ההפסק בין האיברים החוזרים הוא בדרך כלל של פרשה סתומה, ורק כאשר כל חלק הוא עניין בפני עצמו המכיל פסוקים מספר, מצוי לפעמים רווח של פרשה פתוחה (כגון המפקד במדבר, א', וקרבנות הנשיאים במדבר, ז'). עקרון הפרשיות המורות על חלקים חוזרים נפוץ ביותר כאשר מלה קבועה או צירוף מלים קבוע פותח כל איבר או מסיים אותו. כדאי לציין את פרשת העריות בויקרא, י"ח. רווח הפרשיות בין איבר לאיבר מצוי שם רק עד פס' יז, כל עוד פותחים הפסוקים בצירוף הקבוע "ערות... לא תגלה".

עקרון חלוקה זה גורם גם הוא סטיות מן החלוקה העניינית. בדרך כלל אין הפסק פרשה לפני האיבר הראשון ואחרי האיבר האחרון. תופעה זו קיימת בברכת יעקב (בראשית, מ"ט) אין הפסק לפני הברכה הראשונה (פס' ג) ואחרי הברכה האחרונה (פס' כח). כך בפרשת מפקד נוחלי הארץ (במדבר, כ"ו) אין הפסק בין פס' נ, המסכם את פקודי מטה נפתלי, לבין פס' נא, המסכם את פקודי כל בני ישראל. כך גם בפרשת המוספים (במדבר, כ"ח) אין הפסק בין הפתיחה ובין קרבן התמיד בפס' ג, ואין הפסק בין קרבן שמיני עצרת ובין הסיכום בפס' לו. וכך גם בברכת משה (דברים, ל"ג) אין הפסק בין הברכה הכללית ובין הברכה לראובן בפס' ז, ואין הפסק בין הברכה לאשר ובין הברכה הכללית בפס' כה או בפס' כו¹.

דאטי בני ישראל היתה ואלה
 שמוותם למטה ראובן עפ"י
 בן זכור למטה שנינו עפ"י
 בן חור למטה יהודה לב
 בן יפנה למטה יששכר יגל
 בן יוסף למטה אפרים הוטר
 בן גנז למטה בנימין פלג
 בן דרפא למטה שכ"ן גיאל
 בן סורי למטה חסד למטה
 נדישא צדי בן סוס למטה
 בן ימנאל למטה
 למטה קנען בן ימנאל למטה
 נפילת דמי בן פסח למטה
 בן גאון בן ימנאל למטה
 בן ימנאל למטה

כתב יד וטיקן אורבנטי 2,
 במדבר י"ד.

19. א. רש"י ואבן עזרא חלוקים בשאלה אם פס' כה הוא ברכה כללית לישראל או המשך הברכה לאשר, ובחלוקת הפרשיות אין הכרע.
 ב. העיקרון ההלכתי, שאסור להפסיק בקריאת התורה פסוק או שניים בסמוך להפסק פרשה גורם לחלוקת עליות נע"פ חלוקת העליות המקובלת בדפוסים שלפנינו ונוהגת בקהילות רבות) בלתי עניינית במקומות מסוימים. ראה למשל בראשית, מ"ט, כז; דברים, ל"ג, כז.